

ІНДИВІДУАЛЬНЕ ТА КОЛЕКТИВНЕ В ФЕНОМЕНІ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ

Стаття присвячена одній із основних проблем філософії права, а саме девіантній поведінці особи. Мета даної статті полягає в тому, щоб акцентувати увагу на вирішенні фундаментальної проблеми суспільної науки: акцентувати увагу на “індивідуальному” та “колективному” в феномені девіантної поведінки. Автором проведено аналіз природних та соціальних чинників які співвідносяться як “колектив-індивід” та сприяють виробленню середовища для асоціальної поведінки.

Ключові слова: *девіантність, “колективне”, “індивідуальне”, девіантна поведінка, відхилення, асоціальність, особистість, соціальні чинники, природні чинники, індивід, індивідуальні чинники, фундаментальна проблема, становлення особистості індивіда, детермінація.*

Стаття посвящена одной из основных проблем философии права, а именно девиантному поведению лица. Цель данной статьи заключается в том, чтобы акцентировать внимание на решении фундаментальной проблемы общественной науки: акцентировать внимание на “индивидуальном” и “коллективном” в феномене девиантного поведения. Автором проведен анализ естественных и социальных факторов которые соотносятся как “коллектив-индивид” и способствуют выработке среды для асоциального поведения.

Ключевые слова: *девиантность, “коллективное”, “индивидуальное”, девиантное поведение, отклонение, асоциальность, личность, социальные факторы, естественные факторы, индивид, индивидуальные факторы, фундаментальная проблема, становление личности индивида, детерминация.*

The article is devoted one of basic problems of philosophy of right, namely to the deviantniy conduct of person. The purpose of this article consists in that, to accent attention on the decision of fundamental problem of social science: to accent attention on “individual” and “collective” in the phenomenon of deviantnoy conduct. An author is conduct the analysis of natural and social factors which are correlated as a “collective-individual” and instrumental in making of environment for an asocial conduct.

Key words: *deviantnist', “collective”, “individual”, deviantna conduct, rejection, asocialness, personality, social factors, natural factors, individual, individual factors, fundamental problem, becoming of personality of individual, determinaciya.*

Вступ. Феномен девіантної поведінки людини як особистості у філософсько-правовому аспекті є актуальним з огляду на його недостатню розробленість як в сучасній українській, так і пострадянській юридичній науці.

Постановка проблеми. Філософсько-правова проблема “індивідуального та колективного” девіантної поведінки особистості як людини корелюється з необхідністю дослідження формування особи – повноцінного члена демократичного, правового та соціального суспільства.

Метою статті є постановка фундаментальної філософсько-правової проблеми девіантної поведінки людини та її індивідуальних та колективних детермінант.

Виклад основних положень. Індивідуальність особи – результат пристосування, адаптації природного і соціального в ній до умов життя, які зрештою у сукупності стають інтегрованою, цілісною системою [1, с.24]. Ряд психологічних підходів, заснованих на ідеях біхевіоризму, ґрунтуються на тому, що всі емоційні та психічні розлади є результатом порушення адаптації індивіда до довкілля, і різниця між “нормальною” і “ненормальною” поведінками оцінюється за ступенем її адекватності [2, с.88]. На основі уявлення про сутність біологічної адаптації в психології виник такий напрям досліджень, як функціональна психологія, коли свідомість особистості розглядається у площині взаємозв'язку структури і функції мозку, а остання – як механізм адаптації. Відповідно, психологією загалом прихильники цього напрямку (Т. Рибо, Н. Ланге, Е. Клапаред, Д. Дьон, Р. Вудвортс та ін.) визначають як науку про функції свідомості, що забезпечують ефективну адаптацію особистості до природного і соціального оточення. Вважається, що такий підхід розширив галузь психологічних, а зрештою, і кримінологічних досліджень, бо їх об'єктом, окрім свідомості, стала поведінка окремих індивідів, а також соціальних груп.

Девіантна поведінка нерідко стає наслідком негативного психотерапевтичного і психічного впливу. Так, у випадку, коли соціальна терапія проводиться без урахування індивідуальних рис особистості, цей вплив може призвести до найрізноманітніших результатів, іноді прямо протилежних. Одним із них є так званий “ефект бумеранга”, коли людина, сприймаючи інформацію, спрямовану на зміну її соціальних настанов, ще більше у них зміцнюється. Суб'єктивно-індивідуальна особливість сприйняття інформації в

таких ситуаціях пояснюється не тільки відносною психологічною неспроможністю людини до об'єктивності, але й упередженим ставленням її до джерел інформації, коли ворожість до неї, що виникла, або існує, лише зміцнює вихідні позиції. Ефект бумеранга можна спостерігати у взаєминах типу: “батьки і діти”, “вчитель і учень”, “лектор і аудиторія”, “керівник і підлеглий”, “лідер і маса населення”, “правоохоронець і правопорушник” [3, с.174] тощо.

При ефекті бумеранга не тільки спостерігається протилежний очікуваному результат, але й, як протест, можуть виникати і девіантні форми поведінки. Нетрадиційні дії девіанта особливо характерні у дитячому та юнацькому віці. При поєднанні з впливом сильного стресора, а також при дефектах морального і правового виховання, як і дефектах психіки, започатковуються й складніші, явно небезпечніші риси девіантності, загалом формується особистість делінквентна, злочинця.

Отже, загалом стан здоров'я, психіки має велике значення для формування потреб і мотивації поведінки особи. А з урахуванням того, що на фоні науково-технічного прогресу у людей стрімко зростає кількість нервово-психічних розладів, що ріст психічних захворювань у розвинутих країнах набуває все більш загрозливих масштабів, то не враховувати що обставину при дослідженні проблеми людини, її діяльності та поведінки просто неможливо. Саме у зв'язку із зростанням соціальних збитків, що є результатом психічних порушень і зловживань психотропними речовинами, Всесвітня організація охорони здоров'я створила нову програму дій з охорони психічного здоров'я населення: “Нації – за психічне здоров'я”. У ході її реалізації “відбувається мобілізація і консолідація різних соціальних, економічних і політичних сил; цей процес веде до суттєвих змін політики уряду кожної країни у сферах освіти, охорони здоров'я і економічного розвитку. Це потребує інтенсивних і постійних зусиль народів усього світу, що реалізується шляхом взаємного співробітництва між урядами країн, неурядовими організаціями і відповідними структурами ООН” [4, с.2].

До суб'єктивних, психологічних факторів, що впливають на формування девіантних форм людської поведінки, належать свідоме і несвідоме ставлення до явищ дійсності. Щодо свідомості, то вона безпосередньо пов'язана зі знанням про довкілля, його закони. Удосконалення свідомості К. Юнг називав культурним надбанням, що “у будь-якому випадку є розвитком людських можливостей розрізнення і здатності до судження – свідомості взагалі. Із збільшенням знань і підвищенням критичних здібностей були закладені основи для повсюдного подальшого розвитку людського розуму з позиції інтелектуальних досягнень” [5, с.592]. Відносно несвідомого у свій час З. Фрейд писав, що і дуже важко привести людей до увіснення в його реальності і навчити їх тому новому, що суперечить їх свідомому знанню [6, с.369]. Але, вважав учений, в одному і тому ж індивідуумі є декілька душевних угруповань, які можуть існувати в ньому досить незалежно одне від одного, нічого “не знаючи” одне про одного, між тим по-перемінно захоплювати свідомість; при такому розщепленні свідомості особі постійно властиві один з двох станів – або свідомий душевний стан, або – несвідомий [6, с.354]. На основі цього робився висновок про “різноманіття мотивів” як детермінантів поведінки, а не однієї психічної причини [6, с.369]; певні “ненависні”, на перший погляд, психічні функції виявляються “сповна мотивованими і детермінованими, прихованими від свідомості мотивами” [6, с.288-289]; несвідоме розглядається як латентна і потенційна свідомість [6, с.426].

Несвідоме пов'язане з пам'яттю і, відповідно, зі спогадами, які можуть нагадувати не тільки про щось гарне, приємне, але й про ті випадки і вчинки, про які особа намагається забути. Так формуються певні комплекси – поєднання окремих психічних процесів у специфічну цілісність, а вона зумовлює стійкість комплексів, через що вони можуть тривалий час впливати на мотиви поведінки, спрямовуючи її в той чи інший бік. “Комплекси завжди містять у собі дещо подібне до конфлікту або є його причиною чи наслідком. У будь-якому випадку, комплексам властиві ознаки конфлікту, шоку, потрясіння, ніяковості, несумісності. Вони завжди містять спогади, бажання, побоювання, обов'язки, необхідності або думки, від яких ніяк не можна позбутися, а тому постійно заважають і шкодять, втручаючись у наше свідоме життя” [5, с.574].

Несвідоме – це не тільки пам'ять, акумуляція чуттєвих і раціональних форм відображення дійсності, але й ті прагнення, які особа свідомо придушує, вважаючи їх для себе неприйнятними: “Егоїстичні, заздрісні, ворожі почуття й імпульси, зазнаючи на собі тиску морального виховання, нерідко спричиняються у здорових людей до помилкових дій, щоб так чи інакше проявити свою безумовно існуючу, але невизнану вищими духовними інстанціями силу. Допущення цих помилкових і випадкових дій значною мірою відповідає зручному способу терпіти аморальні речі” [6, с.307].

К. Юнг підкреслював, що значною особливістю підсвідомих тенденцій є те, що коли свідоме невизнання віднімає в них енергію, вони набувають деструктивного характеру. Це трапляється тоді, коли вони досягають такої глибини, яка суперечить культурному рівню нашого розвитку [5, с.378].

Вплив несвідомого на характер мотивів поведінки, які можуть суперечити існуючим нормам, має, по суті, не суб'єктивний, а об'єктивно-суб'єктивний характер, бо кожне індивідуальне несвідоме включає в себе риси колективного несвідомого. Психологічна структура, як показав К. Юнг, це є колективне несвідоме [5, с.418], яке представлено у свідомості як яскраво виражена схильність і розуміння речей [5, с.419]. Індивідуальність виступає частиною або відрізком якогось різновиду, який є скрізь, у всіх живих істот, уроджений для них [5, с.418], тобто, “однорідність людської психології у всі часи і повсюдно” [5, с.539] супроводжується великим різноманіттям у сфері свідомої психіки.

Науковці вважають, що гіпотеза колективного несвідомого означає, що всі люди можуть контактувати між собою на загальному рівні як у сьогоденні, так і з людьми минулого “на мові емоцій, фантазій, сновидінь, архетипових образів і ситуацій, незважаючи на індивідуальні відмінності у віці, статі, здоров'ї та культурі” [7, с.32-33].

“Біографічну” модель девіантної поведінки (глибинна психологія) і модель колективного несвідомого К. Юнга добуває Станіслав Гроф “трансперсональною” моделлю, яка пояснює зв'язок несвідомого з процесами ідентифікації особи (уподібнення себе іншим людям), який детермінує характер і форму її поведінки. “Вступивши в трансперсональну зону, – пише вчений, – ми відчуваємо, як зникають наші власні межі, і ми здобуємо можливість ідентифікувати себе з іншими людьми, з групами людей або навіть із усім людством. Ми можемо відчути себе речами, які звично вважаємо тими, що знаходяться поза нами. Ми можемо сприймати себе як іншу людину або як групу людей, як тварину або як дерево. У трансперсональному стані можуть розпочатися дуже точні та реалістичні переживання ідентифікації себе з різними формами життя і навіть із неорганічними явищами, наприклад, із внутрішньоатомними процесами, описаними в квантовій теорії [8, с.23].

Як соціально-психологічні детермінанти поведінки особи та її відхилення від норми можна назвати й амбівалентність почуттів, або неузгодженість емоційних реакцій однієї і тієї ж особи з приводу впливу якогось об'єкта. Ця суперечливість почуттів зумовлена тим, що окремі властивості об'єкта сприймаються по-різному, залежно від ціннісних орієнтацій особи. При виникненні такої девіантної форми поведінки, як, наприклад, патологічні ревності, почуття любові може поєднуватися з прагненням помсти (феномен Отелло). У таких ситуаціях домінує спотворений суб'єктивізм при сприйнятті довкілля, спроможний істотно трансформувати систему цінностей.

На мотиви вибору форм поведінки впливає і акцентуація особи – посилення певних рис характеру, які мають достатню вагому значення при відображенні дійсності. “Акцентуація – це, по суті, ті ж індивідуальні риси, але такі, що мають здатність переходити у патологічний стан... При більшій вираженості вони накладають відбиток на особу як таку і нарешті можуть набувати патологічного характеру, руйнуючи структуру особи” [9, с.17].

Як свідчать дослідження, певні з акцентуацій та їх проявів у підлітковій поведінці, перешкоджаючи нормальної соціальної адаптації, нерідко спричиняють виникнення тих чи інших девіацій, у тому числі й правопорушень. Наприклад, експлозивному типу властива схильність до бурхливих афективних реакцій, які супроводжуються вегетосудинною нестійкістю, проявами агресії та аутоагресії. Некритичне ставлення до власної поведінки, гострі реакції емансипації, грубість, цинізм у поєднанні зі здатністю до легкого навіювання у сукупності можуть зумовити серйозні прояви антигромадської поведінки. Підчищений суб'єктивізм в оцінці довкілля, нездатність до співпереживання, труднощі при соціалізації, що супроводжуються “ідейним” бродяжництвом і дармоїдством, правопорушеннями у боротьбі за “справедливість” або з метою самоствердження в групі однолітків притаманні шизоїдам. Тривожність, невпевненість і страхи психостеніків нерідко компенсуються зловживанням алкоголем, наркотиками. Сенситивний тип надмірно вразливий, схильний до формування комплексу неповноцінності, на тлі якого можливі девіантні реакції на зовнішні впливи. В основі поведінки істероїдів лежить прагнення бути в центрі уваги, потреба постійно викликати подив і замилювання, схильність до позерства, коли демонстрація “незвичайності” нерідко набуває девіантних ознак. Психічно незрілістю характеризується хитливий тип, основними рисами якого є пасивне підкорення і підвищена сугестивність. Потрапляючи під асоціальні впливи, особи рано починають статеве життя, легко схиляються до експериментування з його нетрадиційними формами тощо. Для гіпертичного типу особи характерні енергійність, оптимізм, завищена самооцінка. Будь-яка критика, так само, як і гіперопіка, викликають бурхливі негативні реакції. Гіпертичні підлітки, за твердженням науковців, схильні до пияцтва і деліктів [10, с.50-72]. “До правопорушень їх залучає, насамперед, не нажива, а прагнення до пригод, п'янке відчуття небезпеки, бажання мати вигляд “героя” в очах асоціальних однолітків” [10, с.72].

На думку А. Маслоу, життя треба уявити як безперервний процес вибору, а самоактуалізація особи якраз і передбачає здійснення численних спроб вибору [11, с.52]. Вибір – це завжди шлях розвитку; “ми можемо розглядати процес здорового розвитку як нескінченний ланцюжок ситуацій вільного вибору” [12, с.75].

Вибір об'єктивний і суб'єктивний може бути прогресивним і регресивним, бо стає процесом розвитку – суперечливою єдністю прогресу і регресу, сталості (спокою) і руху (зміни). Відповідно з динамічного погляду, вважає А. Маслоу, будь-який вибір є мудрим, якщо погодитися з існуванням декількох типів мудрості – мудрості самозахисту, мудрості розвитку і мудрості регресу [12, с.83]. “Позиція оборони може бути не менш мудрим рішенням, аніж завзятий рух уперед; це залежить від специфіки особи, її статусу, а також і тієї ситуації, в якій вона перебуває у момент вибору” [12, с.83].

Щодо рис особи і ситуації, в якій вона перебуває, то лише наявності можливості свободи вибору, коли людина погано вихована, ще не достатньо для того, щоб вона уміла порозумітися з іншими людьми, зважати на інших людей, їх думку, поважати їх і могла передбачати наслідки реалізації свого вибору. Те ж стосується і людей, не зовсім здорових (наприклад, невротик не може зробити правильний вибір, бо він або не знає, чого хоче, або знає, але не має мужності прийняти відповідне рішення) [13, с.364-365]. “Коли ми говоримо про самостійність вільного вибору у людей, ми маємо на увазі здорових дорослих і дітей, внутрішня природа яких ще не деформована патогенними впливами” [13, с.365].

Література

1. *Интегральная индивидуальность человека и ее развитие / под ред. Б. А. Вяткина. – М. : Ин-т психологии РАН, 1999. – 328 с.*
2. *Обозов Н. Н. Психология межличностных отношений / Николай Николаевич Обозов. – К. : Лыбидь, 1990. – 191 с.*

3. Мельник П. В. Попередження професійної деформації особистості окремих працівників міліції / П. В. Мельник // Науковий вісник Державної податкової адміністрації України. – 1998. – № 2. – С. 174.
4. Дженкинс Р. В. В помощь правительствам и политикам / Р. Дженкинс, Э. Мак-Куллох, К. Паркер. ВОЗ. – К., 1998. – С. 2.
5. Юнг К. Психологические типы / Карл Густав Юнг. – Минск: Попурри, 1998. – 656 с.
6. Фрейд З. Психология бессознательного: сборник произведений / Зигмунд Фрейд; [сост., науч. ред., авт. вступ. ст. М. Г. Ярошевский]. – М.: Просвещение, 1989. – С. 404, 438.
7. Хиллман Дж. Архетипическая психология / Джеймс Хиллман. – СПб., 1996. – С. 32–33.
8. Гроф. С. Духовный кризис / Станислав Гроф. – М., 1995. – С. 23.
9. Леонгард К. Акцентуированные личности / Карл Леонгард. – К., 1989. – С. 17.
10. Кондрашенко В. Т. Девиантное поведение у подростков: социально-психологический и психиатрический аспекты / Валентин Тимофеевич Кондрашенко. – Минск, 1988. – С. 50–72.
11. Маслоу А. Новые рубежи человеческой природы / Абрахам Маслоу; [пер. с англ.]. – М.: Смысл, 1999. – 425 с.
12. Маслоу А. Психология бытия / Абрахам Маслоу. – Москва: Рефл-Бук; Ваклер, 1997. – 300 с.
13. Маслоу А. Г. Мотивация и личность / Абрахам Гарольд Маслоу. – СПб., 1999. – С. 364–365.

УДК 332:712.24:336.226.142.4

Ф.А. Важинський

ст. наук. співроб., к. е. н.,

Інститут регіональних досліджень НАН України

М.М. Галелюк

к. е. н.,

Львівський університет бізнесу та права

РЕСУРСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

У статті дано визначення ресурсного потенціалу, розглянуто головні складові ресурсного потенціалу сільських територій: природно-ресурсний, виробничий, людський та трудовресурсний потенціали.

Ключові слова: сільські території, ресурсний потенціал, людський та трудовресурсний потенціал, основні виробничі фонди, оборотні фонди.

В статье дано определение ресурсного потенциала, рассмотрены главные составляющие ресурсного потенциала сельских территорий: естественно-ресурсный, производственный, человеческий и трудовресурсный потенциалы.

Ключевые слова: сельские территории, ресурсный потенциал, человеческий и трудовресурсный потенциал, основные производственные фонды, оборотные фонды.

Determination of resource potential is given in the article, the main constituents of resource potential of rural territories are considered: naturally-resource, production, human and labor-resource potentials.

Key words: rural territories, resource potential, human and labor-resource potential, capital production assets, floating assets.

Постановка проблеми. Функціонування господарського комплексу країни пов'язане з великими навантаженнями та впливом виробничої діяльності населення на природне середовище, наявні значні обсяги екологічно шкідливих відходів та викидів у довкілля, виснаження багатьох видів ресурсів, зниження якості проживання населення в цілому. Одночасно суттєво уповільнилися процеси економічного зростання в аграрній сфері, відбувається затяжний спад обсягів агропромислового виробництва, уповільнилися процеси його інтенсифікації та ресурсозбереження, в т.ч. безпосередньо у сільськогосподарських підприємствах. Це викликає теоретичну та практичну необхідність розробки науково обґрунтованої системи раціонального використання ресурсного потенціалу, його збереження та відтворення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню проблем розвитку сільських територій присвячені праці вчених: Бородіної О.М., Гайдуцького П.І., Даниленка А.С., Долішнього М.І., Ліанової Е.М., Павлова О.І., Пропопи І.В., Каблука П.Т., Юрчишина В.В. та інших. Однак більшої уваги потребує аналіз ресурсного потенціалу розвитку сільських територій з огляду на його значення у забезпеченні всіх сфер сільської життєдіяльності, а також у зв'язку з критичним зниженням ефективності використання, що спричинило суттєву диференціацію сільських територій за рівнем економічного розвитку, умовами життя та відтворення населення.